

Szilágyi Ágnes Judit

„SZÉP EGŰ HAZÁM”

VÁZLAT JOÃO DE BARROS VERSÉHEZ

2019-07-20 | ESSZÉ

„Kistermetű, elegáns, bal szemére állandóan monoklit szorít, pechjére olyan nevet visel, amivel korábban már két másik portugál is híres lett... Ő a harmadik João de Barros, 'a monoklis', vagy úgy is hívhatjuk 'Brazília szerelmese'”- írja Raimundo Magalhães Júnior. A portugál kultúrtörténet azonban nem is három, hanem legalább

négy João de Barrost tart számon: a 15–16. század fordulójának jogász-filozófusát; a 16. századi nagy humanista történetírót; és egy 17. században működő nyelvész-misszionáriust. A luzo–brazil testvériség eszméjét hirdető költő-pedagógus mindhármuknál később, 1881. február 4-én született a portugáliai Figueira da Fozban.

új nemesség

Édesanya Mariana da Costa Guia de Barros, édesapja Afonso Ernesto Barros volt, sikeres és vagyonos vállalkozó, Figueira da Foz társadalmi életének meghatározó alakja. Szép karriert futott be a monarchia szolgálatában, diplomataként működött Brazíliában és Franciaországban. Az új nemesség soraiba emelkedett, mikor 1897-ben, gazdasági és társadalmi tevékenysége elismeréséül I. Károly királytól vikomti címet kapott. Annak ellenére, hogy egyre szorosabban kötődött a hazájában folyamatosan erősödő republikanizmushoz és a szabadkőművességhez, címét a köztársaság idején is rendületlenül viselte, mint egyfajta kitüntetést.

Portugáliában 1910. október 5-én kiáltották ki a köztársaságot. Az 1870-es évektől egyre növekvő hatása volt a republikánus eszmének. A francia Comte és Proudhon nyomán főként a pozitivizmus és a szocializmus elemeit használó, de sajátos arculatú: erősen demokratikus elkötelezettségű, nacionalista érzelmekkel teli, rendkívül intellektuális és alapvetően urbánus jelenség volt. Oliveira Marques az I. Portugál Köztársaságról szóló, klasszikussá vált történeti munkájában leírja, hogy a szabadkőműves mozgalom kapcsolatrendszere átszötte a társadalom szellemi és politikai elit-világát, tagjai kitüntetett szerephez jutottak a köztársaság létrehozásában és vezetésében.

A szabadkőművesség a 18. század első harmadában jelent meg Portugáliában, külföldi, főként angol, francia, holland kereskedők közvetítésével és részvételével. Az inkvizíció egy feljelentés nyomán 1742–43-ban súlyos büntetést mért a testvérekre (később több hullámban is sor került az üldözésükre: 1791–92; 1809–10; 1817; 1823–24). A társaság azonban ismét felvirágzott az 1760–70-es években, Pombal márki főminisztersége, a portugál felvilágosult abszolutizmus idején. Páholyok alakultak Lisszabonban, Coimbrában, Valençában, Elvasban, Funchalban. Az I. József halálát (1777) és I. Mária trónra lépését követő *viradeira*, azaz abszolutista visszarendeződés időszakában ismét megnehezült a mozgalom helyzete, maroknyi, társadalmi összetételét tekintve vegyes tagság tartotta életben. Az egyik lisszaboni páholy 1790-ben például csupán 23 tagot számlált, köztük 10-en voltak polgárok, 6-an a katonai nemesség, 4-en a klérus tagjai, 3-an pedig külföldiek. Madeira szigetén ebben az

időben 2-3 páholy is működött, de összesen alig 100 taggal. 1801-ben a portugáliai szabadkőművesek országos gyűlésén 200 testvér vett részt. A következő évben ők hozták létre az első nagypáholyt, a *Grande Oriente Lusitanót*, elöljárójuknak Pombal márki unokáját választották. A legkorábbi alapszabályuk (alkotmány) megszövegezésére is ekkoriban, 1806-ban került sor, a dokumentum a francia rítust követte, de nagy toleranciát tanúsított a más tradícióhoz kötődők felé.

alkotmányos monarchia

Az 1820-as évtizedben terjedt el a szabadkőművesség szélesebb körben, amikor a páholyok és a tagság létszáma megsokszorozódott, főként a városi

polgárság körében, és a szabadkőművesek a portugál birodalom tengerentúli részén, Brazíliában is egyre többen lettek. Az alapszabály is megújult 1821-ben, szellemisége és tartalma szinte megelőlegezte Portugália 1822-es, első liberális alkotmányát, amely kijelölte az alkotmányos monarchia kereteit.

A liberalizmus 1834-es politikai győzelme majdnem egy évszázadra kedvező helyzetbe hozta a szabadkőműveseket Portugáliában. Oliveira Marques az 1834–1926-ig tartó periódust tekinti a titkos társaság legteljesebb fénykorának, ezen belül az 1869 utáni időszakot a csúcspontjának. 1843-ban például már 90 működő páholyról van adat a portugál birodalom területén (Lisszabonban, Portóban, Bragában és más félszigeti városokban, de a Portugáliához tartozó szigeteken, valamint az afrikai és indiai gyarmatokon is). A testvérek politikai pozíciója megerősödött, a közéletre gyakorolt hatásuk megnövekedett, bár a mozgalmat nem kerülték el a kisebb válságok, belső viták és szakítások, a személyes rivalizálás. Csak 1869-ben sikerült az egység megteremtése, majd fenntartása a további fél évszázadra.

A 19. század közepén a páholyok működésében a skót rítus egyre inkább elterjedt a francia vagy modern rítus rovására. Ebben nagy szerepe volt az idő közben (1822-ben) függetlenné vált Brazíliából érkező hatásoknak (a tengerentúlon 1841-től működött a szabadkőműveseket összefogó legfelsőbb tanács, a *Supremo Conselho*

do Brasil). A taglétszám Portugáliában ekkoriban érte el az ezres nagyságrendet, és a politikai és kulturális elit jelentős része, a legfelsőbb körökből is a testvérek közé tartozott.

A köztársaság előkészítésében nagy szerephez jutott ez a megerősödött portugál mozgalom, és a monarchia megszűnte után tovább nőtt a taglétszáma és a befolyása. 1910 márciusában az egyesített *Grande Oriente Lusitano* nagypáholyhoz 97, egy évvel később 122 páholy tartozott.

Az I. Köztársaság kikiáltása a szabadkőművesek egyfajta győzelmét, hatalmi pozícióba jutását jelentette. Az 1910–26-ig tartó időszakban a miniszterek, valamint a parlamenti képviselők mintegy fele a testvérek közül került ki. António Maria da Silva

(1872–1950), a legnagyobb republikánus párt vezető politikusa volt. Először 1920 júniusában lett miniszterelnök, majd 1926 májusáig további öt, rövid életű kabinetet vezetett, köztük a katonai diktatúra előtti utolsó kormányt 1925. december és 1926. május között. A köztársasági kor szinte teljes ideje alatt (kivéve a Sidónio Pais nevével fémjelzett hónapokat) a törvényhozás választott képviselője volt. Ugyanakkor a szabadkőműves mozgalomban is meghatározó szerepet játszott. Kötődött a karbonárikhoz, és képviselőletükben aktív résztvevője lett a köztársaságot megteremtők legszűkebb körének. Vezető tisztséget töltött be a szabadkőműves nagypáholyban, 1915 decembere és 1929 decembere között helyettes nagymesterként.

A titkos társaság tagjainak gondolkodásmódja – a politikai életben játszott vezető szerepüknek köszönhetően – tükröződött az I. Portugál Köztársaság törvényhozásának és kormányzati munkájának számos progresszív elemében, a demokratikus jogállam kereteinek megteremtésében. Például olyan intézkedésekben, mint a halálbüntetés és a rabszolgaság megszüntetése; az alap- és középfokú oktatás bővítése, laicizációja, metodikai modernizációja; az oktatási rendszer fejlesztése és demokratizálása a gyarmatokon; árvaellátó intézmények felállítása; a polgári anyakönyvezés bevezetése.

szakadár nagypáholy

Az 1910 után kialakult, a szabadkőművesességnek kedvező közéleti környezetben azonban a mozgalom fél évszázados, viszonylagos egysége 1914–15-ben mégis megbomlott. Az

átpolitizáltság és a viták kiélezték a feszültségeket. És az új szabadkőműves alkotmány megfogalmazásakor a különböző rítust követők szembe kerültek egymással. Létrejött, és jó egy évtizeden át függetlenül működött egy skót rítusú, szakadár nagypáholy, és csak 1926-ban sikerült az újraegyesítés, de még ekkor is megmaradt egy kisebb, önálló csoport, Portugál Oktatási és Nevelési Társaság néven, 1935-ig.

A 20. század különböző portugáliai diktatúrái idején mindig felerősödött az ellenszenv a szabadkőművesekkel szemben, ez olykor fizikai erőszak formájában is megnyilvánult. Már az 1910-es évtized végén, a sidonista hónapokban több támadás

ért páholyházakat. Az 1926-os katonai puccsot követően pedig, mikor még mindig kb. 3000 tag és 115 páholy volt Portugáliában, hasonló atrocitások történtek, ráadásul az államhatalom részéről is. Mivel a katonai rezsim elleni 1927-28-as tiltakozásokban a szabadkőművesek aktívan részt vettek, nyilvánvalóvá téve diktatúraellenes álláspontjukat, a kormány hamarosan karhatalommal lépett fel velük szemben. 1929 áprilisában a rendőrség egységei megszállták a nagypáholy székházát, az ott tartózkodók egy részét le is tartóztatták. Hiába voltak az 1926-os puccsot irányító tisztek között is szabadkőművesek, ahogy a katonai diktatúra fokozatosan konzervatív irányba fordult, a titkos társaságok egyre nehezebb körülmények közé kényszerültek. A Szabadkőműves Palota 1929 májusa és 1930 márciusa között bezárta kapuit a további atrocitások elkerülése érdekében. A hatóságok 1930-ban ugyan engedélyezték újrainyitását, de azzal a feltétellel, hogy 10 fősnél nagyobb rendezvényeket nem tartanak, és az épületben egyszerre 20-nál többen nem tartózkodnak. Ezek az előírások ellehetetlenítették a szervezet céljaihoz méltó, normális működést, a taglétszám visszaesett. 1935–37-ben – már a salazari diktatúra idején – a titkos társaságok működését törvényekkel is akadályozták, végül betiltották. Mellesleg az intézkedések hatására a modernista költő, Fernando Pessoa nagy, tőle szokatlanul politikus újságcikkben állt ki a megtámadott szabadkőművesek mellett. Ez részéről végleges és nyilvános szakítást jelentett a salazari Új Állammal.

Nemcsak az apa, Marinha Grande vikomtja, de a fiú, maga João de Barros is szabadkőműves volt, 1910 óta, mint a lisszaboni *Solidariedade* páholy tagja. A João de Deus szimbolikus nevet használta, a költő-előd iránti tiszteletből. Az 1910-es évek második felében működő folyóirata, legsikeresebb szerkesztői vállalkozása, a *Revista Atlântida* azonban direkt módon sosem foglalkozott a titkos társaságok témakörével vagy szerzőinek esetleges szabadkőműves kötődésével. Pedig egyszer még a

legmagasabb méltóság, Sebastião Magalhães Lima (1850–1928), a *Grande Oriente Lusitano* nagymestere is megszólalt a lapban. Igaz, nem ebben a minőségében, hanem mint tekintélyes luzo–brazil, sőt pán-luzitán elkötelezettségű személyiség.

A szabadkőműves elveket valló apa, bár a gyermek jobban vonzódott a hagyományos tengerészeti iskolához, a modern kor követelményeinek jobban megfelelő, új iskola típusba adta fiát. Egy reálgimnázium jellegű politechnikumot választott számára, ahol João de Barros 1896-ig tanult. A felkészítő kurzus után, 1898-tól 1904-ig a coimbrai egyetem (akkor Portugália egyetlen egyeteme) jogi karának hallgatója lett. Itt kötött életre szóló barátságot João de Deus Ramossal (1878–1953), akivel később közeli munkatársak is lettek, a portugáliai oktatás megújítását célzó reformpedagógia jegyében (az új iskola, *Escola Nova* mozgalom, a köztársasági eszméken alapuló nevelés gyakorlatát és elméletét fogta át). Jogi végzettségük ellenére mindketten a tanári hivatás mellett kötelezték el magukat.

Barros 1905-től tanított, előbb a coimbrai líceumban portugált és franciát, 1906-tól Lisszabonban, a *Liceu do Carmó*ban, majd Porto egyik főgimnáziumában, a *Liceu Alexandre Herculanó*ban. Közben hosszabb európai utakat is tett. 1907 folyamán majd egy teljes évre kapott minisztériumi megbízatást, hogy a francia és angol középiskolákat, Madridban pedig a progresszív oktatási törekvéseket tanulmányozza. 1909-ben Belgiumban tartott egyetemi előadás-sorozatot a portugál irodalomról. Külföldön szerzett tapasztalataiból született *Az iskola és a jövő – megjegyzések a nevelésről* című könyve. A továbbiakban több pedagógiai témájú kötetet is publikált.

iskolák és tanárok híján

A századforduló az európai nagyvárosokban az eufória és a prosperitás jegyében telt, a portugál társadalom számára azonban mintha megállt volna az idő. Hiányzott a gazdasági pezsgés, a társadalom modernizációja megfeneklett. A 20. század elején az ország hatévesnél idősebb lakosságának közel 75%-a volt írástudatlan, és az oktatásszerkezet – iskolák és tanárok híján – nem is volt alkalmas az arány lényeges javítására. A portugál társadalomról gondolkodó kortársak újra és újra felhívták a figyelmet erre a súlyos problémára. Az *Atlântida* szabadgondolkodó szerzője, Emílio

Costa például 1919-ben így fogalmazott: „...Portugália a XX. század küszöbén egyike volt a legnagyobb írástudatlansággal küzdő, legkultúrátlanabb, legszegényebb és leginkább eladósodott országoknak Európában.” Costa, a libertariánus-anarchista reformpedagógia híveként, nagy jelentőséget tulajdonított a racionális nevelésnek. Helyzetértékelésével egyébként az utókor ítélete is egybecseng. Rui Ramos a 1980-as években az írástudó és az analfabéta nemzetek kultúráját vetette össze, és hazáját kénytelen volt az utóbbi kategóriába sorolni.

A monarchia utolsó éveiben Portugáliában nem volt önálló oktatási minisztérium, a terület felügyelete a belügyminisztériumhoz tartozott. Ennek ellenére – mielőtt az új köztársasági kormányzat programként is vállalta az oktatás átfogó modernizációját – már volt néhány jószándékú kezdeményezés az írástudatlanság visszaszorítására. A szórványos kormányzati intézkedéseken kívül szerepet vállalt ebben például a hadsereg. Írás-olvasás tanfolyamokat szerveztek az úgynevezett ezrediskolákban a besorozottak számára, sőt egyes katonai körzetekben a civil lakosságnak is. 1911-ben további elemi iskolákat állított fel, ahol nemcsak a tisztek, de altisztek és sorkatonák 7–12 éves gyermekei tanulhattak. 1915-ben ezeknek az iskoláknak az átalakításával bevezették az alap szintű felnőttoktatást, és a besorozottak számára a szakmai kurzusokon (pl. altiszti tanfolyam) kívül írás-olvasás tanítást is szerveztek. A szindikalisták által szervezett alfabetizációs tanfolyamoknak az írástudatlanság csökkentése volt a célja a nagyvárosok munkásai körében. Egyébként Portugáliában szinte csak katolikus felekezeti oktatás létezett, ezt aztán az 1850-es évektől nyilvánosan is bírálták a legkülönbözőbb beállítottságú véleményformálók, liberálisok, republikánusok, szocialisták, anarchisták, szabadkőművesek és protestánsok. A széleskörű konszenzust mi sem mutatja jobban, mint hogy két olyan személyiség — João de Barros és Fernando Pessoa —, akik szinte semmi másról nem gondolkoztak hasonlóan, az oktatás laicizációját egyaránt szükségesnek tartották.

A portugáliai írástudatlanság felszámolásáért indított kezdeményezések között talán a legkiérleltebb és legmódszeresebb az volt, amelyik a népoktatás, a felnőttoktatás és a 3–7 éves gyerekeknek szóló iskola-előkészítő óvodai program összekapcsolását sürgette. 1882-ben az elképzelés gyakorlati megvalósítása érdekében hívtak életre egy iskolaegyesületet, hogy az iskolával ellátatlan vidékekre tanítókat küldjenek azzal a feladattal, hogy gyűjtsék maguk köré, és tanítsák az írástudatlan gyerekeket és felnőtteket. A siker érdekében mozgó könyvtárakat is felszereltek.

a másik ember tisztelete

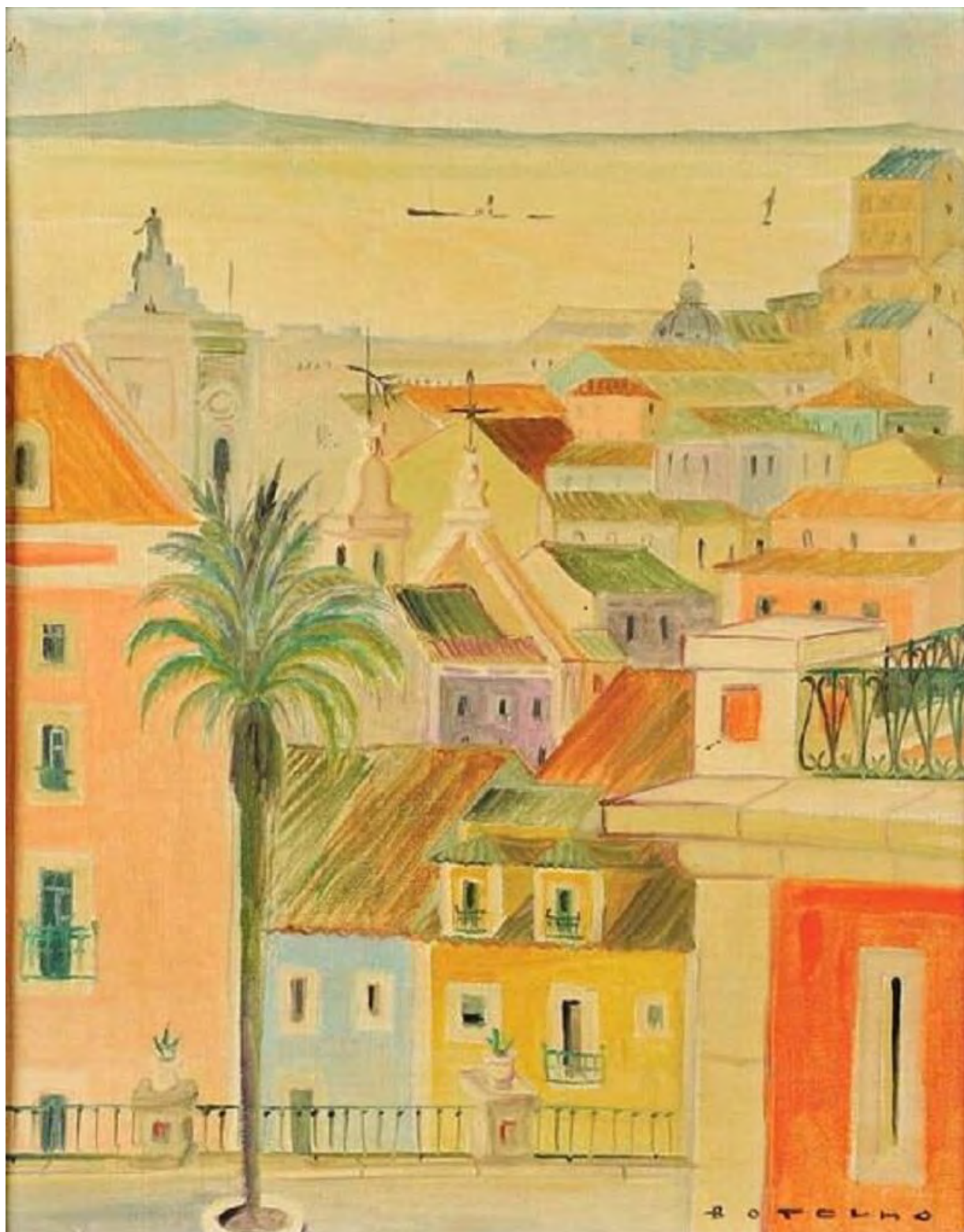
A pedagógiai módszert egy család négy generációja tartotta életben, és a mai napig működtet óvodákat, bár az egyesület maga már 1922-re megszűnt. A portugáliai írástudatlanság felszámolására kitalált módszer a 19. század jelentős költőjétől, a pedagógusként is tevékenykedő João de Deus-tól (1830–1896) ered. Az ő fia (Barros már említett, közeli barátja és munkatársa), João de Deus Ramos vitte tovább és teljesítette ki, majd az unoka, Maria da Luz de Deus Ramos Ponces de Carvalho

(1916–1999) valamint a dédunoka, António de Deus Ramos Ponces de Carvalho folytatta a munkát. Az anyagi támogatást a program elindításához tehetős polgárok adták, elsősorban Casimiro Freire (1843–1918), a századelő bőkezű filantróp mecénása, de a szponzorok között volt az idősebb Barros is, a gazdag üzletember. João de Barros maga szintén részt vett az adománygyűjtésben. Ennek emlékéét őrzi egy kötetecske, egyik beszédének szerkesztett változata, amit 1910. szeptember 28-án az óvoda-program javára tartott gyűjtőakció keretében, szülővárosában, Figueira da Fozban mondott el. Ebben is megfogalmazta a projekt alap gondolatát, hogy kora gyermekkorban kell bevonni a tanulókat a közoktatásba, és megkezdeni fejlesztésüket egy harmonikus és biztosságot sugárzó környezetben, ahol elsajátíthatják egymás elfogadását, a másik ember tiszteletét. A mindenki számára elérhető iskolának olyan közegnek kell lennie, ahol a tanulók kibontakoztathatják egyéniségüket, természetessé válik a vallási tolerancia, a gyerekek megtanulnak felelősségteljesen élni szabadságukkal, polgári jogaikkal, valamint megismerik a kedvvel végzett munka örömét. A program kerülni igyekszik minden mesterséges uniformizálást.

João de Barros pedagógiai ideálja hasonló elveken alapult. (1950-ben a reformpedagógia szellemét életben tartó óvodaegyesület tiszteletbeli elnökévé választották.) Értékrendje az antik görög és a reneszánsz tradícióban gyökerezett, szemben az előző századfordulón széles körben alkalmazott jezsuita elvekkel. Monográfiája írja: „João de Barros tehát a dogmáktól és túlzott tekintélytisztelettől mentes oktatásért küzdött, mely kibontakoztatja az intelligenciát és megerősíti a jellemet azáltal, hogy harmonikusan és szabadon fejleszti a gyermeki lelket.” Számára alapvető nevelési cél az ‘új ember’ formálása, olyan emberé, aki képes tevékenyen részt venni a társadalom újrendeződésének feltartóztathatatlanul közelgő folyamatában. Mindez pedig – Barros szavait idézve – a haza újjászületését szolgálja: „... a miénk olyan ország, mely létének új értelmet keres, ahogy Japán, és magunkban új lélek születését tapasztaljuk, ahogy Brazília.”

Az 1890-es évek óta válságtudatban élő portugál értelmiség a társadalom rekonstrukcióját részben az oktatás segítségével képzelte el. A megújított iskolák, a megfelelő szellemben felkészített tanítók és a segédszemélyzet új embertípust, a köztársaság tudatos polgárát hivatottak nevelni a lakosság minél szélesebb köreiben,

így gondolták a portugál monarchia válságának idején a republikánusok, és gyakran beszéltek erről „a felvilágosodási korok kritikus és áhítatos hangján.” Barroshoz hasonlóan mindannyiukra erős hatást gyakoroltak a felvilágosodás eszméi, a pozitívizmus – a meggyőződés, hogy a társadalom haladását az oktatás nagyban elősegíti.

„A köztársasági oktatás a portugál kultúrtörténet egyik leggazdagabb témája, és egyike a legelhanyagoltabbaknak is” – írja Rogério Fernandes az 1970-es évek elején, majd leszögezi, hogy „João de Barros az Első Köztársaság korának legnagyobb hatású alakjai közé tartozott, mégpedig a pedagógia, mindenekeelőtt az alap- és a középfokú oktatás területén.” Nemcsak elméleti szakember volt, de a köztársaság kikiáltását követően kiteljesedett gyakorlati, oktatáspolitikusi pályája is.

Néhány éves középiskolai tanári működés után, 1910-ben, még a monarchia utolsó hónapjaiban Barrost kinevezték az alap- és középfokú oktatásért felelős belügyminisztériumban közoktatásügyi főigazgatóvá. A monarchia válságának időszakában a republikánus értelmiség szinte messianisztikus hittel várta a megváltást a köztársaság kikiáltásától, minden problémára a kormányforma megváltozásától reméltek megoldást. Ez az értelmiség, mely a köztársasági parlamentben döntő számbeli fölényben volt, az 1910-es években elszánt lendülettel, bár kevés valódi sikerrel látott az ország rekonstrukciójához; ennek egyik legfontosabb elemeként már az ideiglenes kormány belefogott az oktatás reformjába, a laicizáció szellemében.

João de Barros az I. Köztársaság új parlamentjébe a PRP képviselőjeként került be. Majd az egységes, rendszerváltó politikai tömb töredezése során a demokrata frakcióhoz csatlakozott. Közoktatásügyi főigazgatói pozícióját a monarchia bukása után is megtartotta, 1913-ig a belügyminisztériumban, aztán az újonnan létrehozott, önálló oktatási minisztériumban. Az 1915-ös átszervezést követően az alapfokú tanintézetek felelőse lett. (1915-ben neve a magyar sajtóban is felbukkant, ahol (tévesen) oktatási miniszterként jelölték meg a portugál kormányváltásról szóló hírekben.) Néhány év múlva (1919–26-ig) Barros új feladatkört kapott, és a középiskolákat felügyelte. Mint állami tisztviselő sokat tett azért, hogy a João de Deus névéhez fűződő módszer hivatalos támogatást kapjon, elismertté, és a kormányzat oktatási programjának részévé váljon. Hivatali ideje alatt 300 tanítói missziót, illetve számos mozgó könyvtárat hozott létre országsszerte, és az elemi iskolák számát megkétszerezte.

jogegyenlőség és a demokratizálódás

Az I. Portugál Köztársaság fennállása alatt viszonylag rövid ideig (1923 decembere és 1925 júliusa között) alakultak a dolgok Barros elképzelései

szerint. Az egymást követő, négy, rövid életű kormány (Álvaro de Castro, Alfredo Rodrigues Gaspar, José Domingues dos Santos és Vitorino Guimarães vezetésével) képes volt hatékony intézkedéseket tenni az 1910 előtti republikánus ígéretnek, a jogegyenlőség és a demokratizálódás megvalósítása terén. Ebben a periódusban Barros néhány hónapig tárcavezető lett (nem oktatási, hanem külügyminiszter). A katonai diktatúra bevezetése (1926. május 28.) után azonban többé nem vállalt magas hivatali vagy politikai megbízatást. Visszatért a középiskolai katedrara, a lisszaboni *Liceu Passos Manuel* francia tanárként dolgozott 15 évig, 1936-os nyugdíjba vonulásáig.

Neveléseméleti munkásságát azonban a diktatúrák éveiben is folytatta. Írásait főként Joaquim Manso (1878–1956) lapjában, a *Diário de Lisboa*-ban közölte, ahol 1921-től rendszeresen publikált pedagógiai kérdésekről és a luzo–brazil politika témakörében. Mint a többpárti demokrácia elkötelezettje a salazarizmus ellenzékéhez tartozott. Politikai álláspontját nyilvánosan is kifejtette. 1945-ben csatlakozott a Demokratikus Egységmozgalomhoz. Ez a szervezet különféle demokratikus ellenzéki csoportokat (régiek republikánusokat, kereszténydemokratákat, marxistákat) és leginkább értelmiségieket, szabad pályán mozgókát tömörített. A politikai formáció 1949-ben Norton de Matost (1867–1955) támogatta, aki Salazar jelöltjével, Óscar Carmona tábornokkal szemben indult az elnökválasztáson. Barros is mellette foglalt állást. Anti-salazarista meggyőződése szerint további két választás alkalmával, 1951-ben és 1958-ban is az ellenjelölt pártján állt. (Mivel az ellenzéki indulók kellemetlenül nagy népszerűsége tettek szert a kampányok során, Salazar megszüntette a közvetlen elnökválasztást, és a döntés jogát a parlamentre ruházta.)

Barros annak ellenére is kitartott ellenzékisége mellett, hogy családi kapcsolatai az Új Állam nomenklatúrájának legfelsőbb köreihez kötődtek, Marcello Caetano apósaként. A sors úgy hozta, hogy fia, Henrique de Barros (1904–2000) gyerekkora óta jó barátja volt a salazari politikai örökséget majd 1968 és 1974 között tovább vivő politikusnak. A két fiatal még a cserkészetben ismerkedett meg. Egyetemre is együtt készültek az 1920-as évek elején, és João de Barros, a kiváló pedagógus maga készítette fel a fiúkat, akik aztán nemcsak közeli barátok maradtak, hanem évekkel később sógorok is lettek, hiszen M. Caetano Teresa de Barrost vette feleségül. Marcello Caetanóról monográfiusa megjegyzi, hogy bár fiatal korától családiról szoros, jó viszonyban volt a köztársasági eszme két jeles képviselőjével – João és Henrique Barrossal, akik a diktatúra ellenzékéhez tartoztak –, kapcsolatuk végig józan maradt. (Utóbbi egyetemi professzor, a salazarizmus 1974-es összeomlása után az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, majd szocialista párti parlamenti képviselő.) Ellentétes nézeteiket félretéve a magánéletben becsülték egymást. A családi összejöveteleken általában kerültek a politikát, a gyerekekről vagy leginkább művészetről, főleg irodalomról beszélgettek.

az élet teljessége

Az ibér világ költészetének magyar nyelvű antológiája *Hesperidák kertje* címmel 1971-ben jelent meg, és máig nem született jobb, hasonló vállalkozás. Második kötete a portugál és galego nyelvű irodalom

klasszikusainak műveiből válogat. Ebbe a gyűjteménybe került két João de Barros költemény is, Végh György, illetve Lothár László fordításában: „*Vidámság! Élet! Élet! / Ó, szép egű hazám, / hol még a fellegek is szinte ragyogóak!*” – kezdi *Vidámság* című költeményét, és szavai megerősítik Benyhe Jánosnak, a kötet összeállítójának véleményét: költészete az úgynevezett portugálos mélabú-elméletnek „harsogó cáfolata, az életerő és az öröm lírája.” Nagyon hasonlóan vélekedett brazil barátja és szerkesztőtársa, João do Rio is: „Gondolatai ott izzanak minden versében, amelyekkel arra törekszik, hogy az élet teljességét ragadja meg. Csupán ennyit akar.” A szerkesztők a portugál líra vitalizmusnak nevezett neoromantikus irányzatára utalnak, ami nemcsak Barros lírájának jellemző vonulata, hanem a 20. század első évtizedének meghatározója is, hogy aztán más, szintén a neoromantika körébe tartozó áramlatok (*saudosismo*, *lusitanismo*) vegyék át a helyét, nyomot hagyva Barros életművén is.

Korai irodalmi alkotásai még kamaszkorában születtek, első verseskötetei a *Versos* (Versek) 1897-ben, az *Algas* (Algák) 1899-ben és a *Pomar dos Sonhos* (Álmok kertje) 1900-ban jelent meg. 1960-ban pedig, halála előtt nem sokkal, utolsó, saját maga által összeállított könyveként két korábbi, az 1920-as, 30-as években született drámai költeményt, az *Anteu* (Anteus) és a *Sísifo* (Sziszüphosz) címűt adta ki egy kötetben. Az antikvitas kulturális öröksége állandó ihletforrás volt számára, ahogy a nagy portugál klasszikus, az eposzköltő, Luís de Camões maradt az örök mester. 1943-ban jelent meg a *Vida vitoriosa* (Győzelmes élet) című válogatott kötete, ami addigi költői életművének keresztmetszetét adja. Munkásságának további alakulását pedig az utolsó verseiből összeállított, *Eterno mar* (Örök tenger) című posztumusz kötet dokumentálja, 1967-ből. A Seara Nova 1944-ben egy bizonyos Jorge de Miramar verseskötetét publikálta, *Rosarika e Outros Amores* (Rosarika és más szerelemek) címmel, ennek szerzője szintén Barros volt, aki máskor a João-Gabriel da Gândara írói álnevet is használta.

Bár a modernisták, élükön Fernando Pessoaival, nem sokra becsülték Barros költészetét, hivatalos elismerés bőven jutott neki pedagógiai, művészi és közéleti tevékenységéért egyaránt. 1913-ban lett a lisszaboni tudományos akadémia levelező, 1917-től rendes tagja. 1919-ben és 1920-ban a tudományos és művészeti élet kiválóságainak járó Szent Jakab rend tiszti keresztyével, majd nagykeresztyével jutalmazták, a portugál irodalom terén kifejtett jelentős tevékenységéért és a luzo-brazil közeledést elősegítő munkájáért. Brazil részről mindezért szintén számos elismerésben volt része. 1956-ban egyhangúlag választották meg az akkor alapított portugál írószervezet (irodalmi civil szervezet), az 1965-ben aztán be is tiltott *Sociedade Portuguesa de Escritores* első elnökévé. A mai napig több iskola viseli a nevét.

Barros írói és pedagógiai munkásságához tartoznak a fiatalok számára készített prózai adaptációk. Ezek bizonyultak munkássága legnépszerűbb és legidőállóbb darabjainak. Idegen nyelvre (pl. kínai) is lefordították, és első megjelenésüktől napjainkig újabb és újabb kiadásban fogynak, nagy példányszámban. Mára Barros jószerével csak ezek révén van jelen a portugál könyvpiac.

João de Barros még a polihistorok portugál értelmiségi nemzedékéhez tartozott. Nemcsak kiváló pedagógus, költő, de termékeny publicista, szerkesztő és irodalomszervező is volt. Tizennégy évesen Coimbrában lapot indított, *Miniatura* címmel, a vállalkozás tizennégy számot élt meg, de a szerkesztő egész életén át aktív marad a sajtó világában. 1904-ben újabb folyóiratot hoz létre, Manuel de Sousa Pintóval (1880–1934), *Művészet és Élet* címen, ennek tizenegy száma jelenik meg 1906-os megszűnéséig. Karakterében, művészeti, kritikai és közéleti jellegében már emlékeztet a későbbi sikeres vállalkozásra, az *Atlântida* koncepciójára, csak a luzo-brazil elkötelezettség hiányzik.

Az 1915 és 1920 között megjelenő Revista Atlântida folyóiratnál a szerkesztés feladatait döntően magára vállalta, miközben sikerült a lap köré gyűjtenie az 1910–20-as évek számos jelentős szerzőjét a portugál nyelvű irodalmakból és a közéletből.

két ország és két nép

A címválasztás is nagyon határozott intellektuális programot körvonalazott. Az Atlantisz-szimbólum tartalma közismert, az elsüllyedt mesés kontinens, valahol az Atlanti-óceánban az elveszett aranykor szinonimája, a fejlett civilizáció teremtette békéé és boldogságé. Az *Atlântida* alapítói, szerkesztői egyfajta virtuális, kulturális Atlantisz megtalálását, újjáépítését tűzték ki célul: a szellemi értelemben igen messze sodródott, ám azonos történelmi, nyelvi gyökerekből táplálkozó két ország és két nép – a portugál és a brazil – viszonyának javítását. A portugál João de Barros és a brazil João do Rio által létrehozott és szerkesztett *Atlântida* 1915-ben ezzel az alcímmel indult: *a portugáliai és a braziliai olvasók számára készített művészeti, irodalmi és társadalmi havilap*. Az alcím az 1919. áprilisi (37.) számtól módosult: *a latin gondolkodás orgánuma* Brazíliában és Portugáliában.

Az *Atlântidában* csupán öt saját verse jelent meg – egyik az itt közölt *Ritmus* című – **Vörös István** fordításában:

Ritmus

Pedro Bordallónak

Csak könnyedén a homokon!
Félve, mint ki meztelen menekül:
Egy titkos, édes, monoton
Dallam vezesse lépted egyedül.
Zúg a tenger, ahogy a lelkek sírnak,
A hullámhangban erőszakos vágyak.
A napfény köztük megmerül...
És lábad úgy suhan, mint gerleszárny
A nyugodt délutánok udvarán.
Röpül – nem lép. Lebeg – elég
A parton már ennyi fehér.
Mire még rácsap a tajték... De elhal

A halvány fényben gyenge csókkal.
A tajték csókjai! ...
Csak neked súgta be a Tenger
A hullámokban rejlő szomjas szájakat?
Ősz van és hűvös már a reggel.
A nyirkos köd vágyna elmondani,
Mi benne csönd, előjel, áradat...
De a tajték vihog járásodon,
A kiméra csókosan fodrozódik,
Pörög, sunyin eléd oson,
Tavaszi vidámság dobódik
A Tenger színe fölé!
Te zavartalan mész tovább!
A kék persze mindenkié,
Cikkanni látsz benne fecskét, sirályt!
Te mész még határozottabban... És a Nap
A pirkadat sok-sok színéből felszakad.
Feltámad a hajnali enyhe fuvallat.
A hullámok hangja könyörög vagy zúg?
Az ima és extázis megzavarnak,
A habok vadsága, ezt tudjuk,
Magába zárja testedet, kihallgat,
úsznak feléd fekete hattyúk.
Aztán? – Már nem tudom!
Hullámok, ringatózás, hullámritmusok...
Tested is hullám – és a hullámszásba mámorodsz,
Az ég, a Tenger és a szél zenéje rád zuhog!
A szerelem sok himnusza – eddig eszembe se jutott –
Egy nászdal szintjére emel föl téged!
Egymásba fűznél idegent és szépet,
De tudom, mindez csak ígéret.
A nagy szépségre nem vagyunk méltóak;

Miért nem gondolod felfoghatónak,
Hogy beteljesül tisztán is a vágy?
Szerelmes vagy, és álmod felzokog,
Hogy szüzességed elvegye a tisztaság.
A Tengeren a Nap ragyog!
Ó, őszi Nap!
Ne vidd el őt magaddal, ó, ne vedd el,
A fény szigeteire ne, ahol te vagy az úr!
Hagyd meg lépéseit, járása nem neked kell,
Könnyű ritmusát itt várja út,
Hogy ütemet hazudjon egy bús férfinak!
Ne vidd magaddal őt! Az ég is elborul...
Köd érkezik... És egyre halványabb a fény,
mi meztelen lábáról pattan énfölém,
És mint egy üstökös, vezet...
Ne vidd magaddal őt! Nagyságos Nap uram!
Tudom, hiába a remény, rajongásom hiába van,
És hogy alaptalan álmokat kergetek!
De hagyd, hagyd csak, hogy egyszer
Tekintetemben megláthassa, élveteg
Vagyok, s a karjaimba hullni élvezet,
Mi minden gyönyörhöz és szépséghez is élvezet.
– Még ha el is hal a ritmusa,
A vidám Szerelem sohasem haláltusa...

Rövid cikkeket, kritikát, más publicisztikát minden számban találunk tőle. A brazil szerkesztőtárs, João do Rio is csupán háromszor jelentkezik saját szépirodalmi művel. A szerzők közül az egyik leggyakrabban szereplő (de ő is csak nyolcszor) Francisco Teixeira de Queiroz (írói álnéven Bento Moreira, 1848–1919) regényíró. Ez utóbbihoz magánéleti szál is fűzte Barrost, hiszen 1903-ban az ő lányát, Raquel Teixeira de Queirozt vette feleségül. Francisco Teixeira de Queiroz megjelentetése persze nem a rokonságon múlt, hanem azon, hogy a virtuális Atlantiszon a „ma élő legnagyobb portugál prózáíró” tisztelték benne. (A portugál Balzac, mondták a nagy realista, naturalista szerzőről, aki eredetileg orvosnak tanult a coimbrai egyetemen. Később politizált, mint generációjából sok más intellektuel. Tagja lett az 1911-es alkotmányozó nemzetgyűlésnek, és 1915-ben külügyminiszter is volt.)

dekadensnek bélyegzett

Portugáliában a 20. század folyamán a jogi és bürokratikus környezet csupán néhány esztendeig biztosított valódi szabadságot a

sajtónak. Az I. Köztársaság kikiáltása után az 1910-es sajtórendelet („*Lei de Imprensa*”, 1910. december 28-i dekrétum) garantálta a teljes szólásszabadságot, de már 1912-től adminisztratív intézkedések korlátozták a kormány nyilvános bírálatát (1912. július 9-i és 12-i törvény). 1916-tól pedig a háborús helyzetre hivatkozva bevezették a cenzúrát (az 1916. március 12-i 2270. számú rendelettel, illetve a március 28-i 495. számú törvénnyel) a köznyugalom megzavarására alkalmas sajtótermékekkel szemben. Ezt az intézkedést a békekötés után sem oldották fel. Sőt, az 1920-as évek első felében már olyan tágan értelmezték, hogy a „jó erkölcs” nevében tiltottak be irodalmi műveket. Ez történt 1923-ban, mikor a lisszaboni városvezetés – a katolikus sajtó és katolikus diákszervezetek nyomására – kampányt indított a dekadensnek bélyegzett szerzők ellen, és indexre tett három frissen megjelent könyvet, példányait elégetette. Az intézkedés ellen 50 író – Fernando Pessoaától az *atlantidákig* – aláírásával tiltakozott. Eredménytelenül. 1926-ban újabb adminisztratív szigorítás következett (az 1926. július 29-i 12008-as dekrétummal). Az előzetes cenzúra intézményét a salazari Új Állam fenntartotta és megerősítette (az 1933. április 11-i 22469. sz. dekrétummal, majd az 1936. május 14-i 26589. sz. törvényerejű rendelettel). A sajtószabadságot Portugáliában csak az 1974-es forradalom után állították helyre.

Az *Atlântida* portugál szerkesztőjének pályájára, a luzo–brazil közeledés iránti életre szóló elkötelezettségére döntő hatást gyakorolt ismeretsége és mély barátsága egyik brazil pályatársával. Barros és Paulo Barreto (akit korábban írói nevén, João do Rióként említettünk) 1909-ben Lisszabonban találkozott először, amire ez utóbbi később így emlékezett: „Pontosan tíz esztendeje, Lisszabonban egy hideg téli délutánon a sok műfajban alkotó szerző, Manuel de Sousa Pinto bemutatott nekem még egy költőt. João do Barrost, aki éppen akkor tért haza Brüsszelt, Londont és Párizst érintő körútjáról. Igen civilizált férfi, azzal a fajta lelki derűvel, ami Bilacot is olyan zseniálissá tette, és amit „vibráló szellemnek” nevezünk.” Az ismeretségből és a kölcsönös szimpátiából hamarosan intenzív szakmai kapcsolat és barátság lett.

Barros első braziliai útját is João do Rio meghívására tette, 1912-ben. Nem írásait népszerűsíteni, könyveit eladni kelt útra, hanem Brazíliát tanulmányozni. Lényegében ezzel az úttal indult el a luzo-brazil közeledésért indított kampánya. Röviddel hazatérése után, 1912 november 14-én a lisszaboni Teatro da República színházban előadást tartott tengerentúli élményeiről, magas rangú politikai személyiségek jelenlétében. Ott volt a portugál köztársasági elnök és a lisszaboni brazil követ is. Jelezve, hogy a portugál politika számára kiemelten fontos a luzo-brazil közeledés.

1918-ban Barros *Utazás Atlantiszra* címmel további írásait publikálta braziliai tapasztalatairól. Ezekre a szövegekre elragadtatott hang a jellemző, ami nem sok teret enged a kritikának – Brazíliáról szóló szövegeinek ez marad az alaptónusa. A kötet fejezetei kijelölik azokat a témaköröket, amelyek Barros és az *atlantidák* számára a luzo-atlanizmus csomópontjait jelentik: a két ország egymást megismerése, ami lényegében az intellektuális elit kölcsönös jobb megismerését, szellemi termékeik

cseréjét és elismerését jelenti; az azonos nyelven megszólaló „iker irodalmak” kiemelkedő figyelmét; a brazil irodalom egyetemi szintű oktatását Portugáliában; a köztársaság létrejöttének története az Óceán mindkét partján; a diplomáciai viszony erősítését a két ország között; Brazília szerepét az I. világháborúban.

luzo-brazil atlantizmus

Barros első pillanattól csodálja és rajongásig szereti Brazíliát (ugyanúgy, ahogy erős, költészetét is átható nacionalista-patrióta érzelmek fűzik saját hazájához). Igaz,

tengerentúli személyes élményei az európai civilizációhoz legközelebb álló közegre, a partvidék két nagyvárosára, Rio de Janeiróra és São Paulóra, illetve a szellemi elit világára korlátozódnak. Útja során – szakmai érdeklődéséből adódóan és természetes kapcsolatrendszerére építve – írókkal találkozik, oktatási intézményeket, színházakat keres fel, és maga is tart előadásokat. Anyanyelvén beszél és beszélget olyan intellektuelekkel, akik osztják luzo-brazil atlantizmusát: „Egy este, Rio de Janeiróban a csodásan fénylő csillagok alatt, melyek a trópusi ég bámulatos ragyogását adják, néhány brazil író és művész beszélgetett velem arról, hogy mennyire fontos és egyre elkerülhetetlenebb a szoros, mély szolidaritás a két testvér ország között.”

Megfigyeli, hogy a vendéglátók is „civilizált” országgént kívánják bemutatni magukat. A *São Paulo magasztalása* című fejezet így kezdődik:

„– Na és S. Paulo?

– Egyszerűen bámulatos. Az értelem legkifinomultabb virága ez a város, fejlődik, életerős marad miközben anyagi gyarapodása olyan dinamikus, amelyet még sosem láttam. Rendkívül civilizált, és nem is akar mást, csak még civilizáltabb lenni.” Majd így folytatja: „Alaposan és a lehető leghosszabb időn keresztül igyekeztem tanulmányozni mindazt, ami a tanítóképzéssel, illetve a szakképzéssel kapcsolatos. És amit láttam, teljesen bámulatba ejtett. A tanítóképző, amit Dr. Óscar Thompson vezet, mintaszerű, lehetne a világ bármely részén.”

Barros rajongása Brazília iránt nem volt egyoldalú. Ő maga is egyre ismertebbé és megbecsültebbé vált a tengerentúli szellemi életben.

1920-ban ismét előadásokat tartott Rio de Janeiróban és São Paulóban. Május 29-én az irodalmi akadémia vendége volt, és itt – immáron sokadszor – felvetette a lisszaboni egyetem bölcsészkarán létesítendő brazil tanulmányok tanszékének ötletét.

A harmadik brazíliai útjára 1922-ben került sor. Barros tagja volt annak a delegációnak, amely a portugál köztársasági elnököt kísérte. Ant3nio Jos3 de Almeida a brazil függetlenség 100. 3vfordul3j3n rendezett 3nneps3gekre 3rkezett Rio de Janeir3ba.

1936-ban Jo3o de Barros ism3t Braz3li3ban j3rt. Ez volt a negyedik 3tja a tengerent3li testv3r orsz3gban. Ekkor 150 3rtelmis3givel egy3tt h3vta meg a brazil parlament k3pvisel3h3za.

1946-ban Jo3o de Barros 3t3dik, egyben utols3 braz3liai utaz3s3ra v3llalkozott. 3prilis 30-3n indult el az orsz3gos brazil sajt3sz3vetség megh3v3s3ra. Ekkorra m3r nemcsak a portug3l nyelv3 irodalom, 3js3g3r3s 3s pedag3gia tekint3lyes „int3zm3nye” v3lt bel3le, de a portug3l–brazil k3zeled3s 3s bar3ts3g els3 sz3m3 propag3torak3nt is nagy megbecs3l3snek 3rvendett.

Lisszabonban, 1960. október 25-én, valamikor estefelé „nyugodt derűvel” távozott az élők sorából, „miután reggeltől egy cikken dolgozott, amit a Diário de Lisboa-nak szánt. Hosszú évekig rendszeresen írt ennek a lapnak, és készülő cikkének megint csak Brazília volt a témája.”

kép | Carlos Botelho művei, wikiart.org